

Manastır Mîmârisi Üzerine*

Karen KINGSLEY

Çev. Salih ÇİFT

Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Bu çalışma Hıristiyan mistisizminin maddî kurumları olan manastırların mîmarî özelliklerini konu almaktadır. Manastır belli bir tarıkata mensup fertlerin çalışma eğitim ve ibadetlerini tamamen Allah'a has kılmak üzere toplumdaki ayrı bir şekilde, cemaat halinde yaşayabilmelerini temin maksadıyla düzenlenmiş olan yapı ya da yapılar topluluğudur. Manastır hayatı, III. yüzyılın sonlarında insanların yalnızlık içinde oruç tutmak ve tefekküre dalmak maksadıyla çöllere ve dağlara çekilmeleri şeklinde başlamıştır.

Abstract

The Architecture of Christian Monasteries

This article discusses the architecture of Christian monasteries as concrete establishments of Cristian mysticism. A monastery is a building or group of a religious order to live as a community apart from the world in work, study and prayer dedicated to God. This way of life has begun in late third century, men withdrew to the desert and mountains to meditate and fast in solitude.

Anahtar Kavramlar : Hıristiyan manastırları, mimari

Key Words : Christian monasteries, architecture

Manastır, belli bir tarikata mensup fertlerin çalışma, eğitim ve ibadetlerini tamamen Allah'a has kılmak üzere, toplumdan ayrı bir şekilde, cemaat halinde yaşayabilmelerini temin maksadıyla düzenlenmiş olan yapı, ya da yapılar topluluğudur. Bu çalışmada manastır, yalnızca keşişlerin yaşadığı mekan manasında değil, aynı zamanda rahibe manastırlarını da ifade edecek biçimde en geniş anlamıyla ele alınacaktır. Keşiş terimi ise manastırın hem kadın ve hem de erkek sakinlerini kapsayacak şekilde kullanılacaktır.

Hıristiyan manastır hayatının kaynağı Mısır'dır. Bu yaşantı tarzı, III. yüzyılın sonlarında insanların, yalnızlık içinde oruç tutmak ve tefekküre dalmak maksadıyla çöllere ve dağlara çekilmeleri şeklinde başlamıştır. Çok geçmeden bu münzeviler (hermit, Latince eremites) küçük ibadet mekanlarına (oratory) ya da kiliselere (laura) bitişik veya onlara çok yakın hücreler inşa etmişlerdi. Pachomius¹ (yık. 292-346), münzevilerin manastır hayatı yaşayan bir topluluk halini almasına öncülük eden ilk kişidir. Burada, her keşiş bir hücre veya odada yalnız başına yaşamakta ancak yemek ve cemaatle ifa edilen ibadetlerde diğerleriyle bir araya gelmekteydiler. Bir duvarla çevrili mimari bir plana dayalı olmayan binalardan meydana geliyor olmaları, ayrıca keşişlerin beceri ve ustalıklarına göre farklı gruplara ayrılmaları dışında, bu manastırların fiziki görünümüleriyle ilgili olarak herhangi bir şey bilinmemektedir. Küçük Asya'da, Büyük Basil (Basil the Great, yık. 329-379)² yetimhane, hastane ve atölye inşası gibi hayra yönelik uğraşları keşişlerin görevlerine ilave etmişti. Yine bazı manastırlar, seyyah ve hacılar için ayrı yapılar ihtiva etmektedir.

Beşinci yüzyıla kadar manastır türü yapılar bütün Akdeniz'e ve Avrupa yoluyla kuzeye doğru yayılmıştı. Binaların organizasyonu, buralarda gerçekleştirilen faaliyetlerin niteliğine ve gece ile gündüz saatlerine göre değişiklik arz etmekteydi. Düzenli ve makul bir mimari plan, keşişlerin gündelik hayatları tam anlamıyla düzene girdikten sonra işlemeye başlamıştı.

---

* Kingsley, Karen, "Monastery", *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, I-XVI, New York 1987, X, s. 30-35.

¹ Pachomius (St Pachomius, 290-346): Hıristiyanlık'ta cenobitik monastisizmin kurucusu. Önceleri bir asker olan Pachomius, bir müddet keşiş (hermit) Palaemon'un talebesi olduktan sonra 320'de Thebaid'de kendi manastırını kurmuştur, Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 298. Daha geniş bilgi için bk. Zissis, Theodore, "Pachomius", *The Encyclopedia of Religion*, XI, s. 147-148 (Bu ve bundan sonraki dipnotlar asıl metinde olmayıp sonradan ilave edilmiştir, ç.n.).

² Basil the Great (Basilios): Arius'un muarızlarından olan ve Ortodoks rahipliğinin babası sayılan Hıristiyan Basilios'un (330-379) manastır kuralları Basilioscu Doğu ve Batı manastırlarında geçerlidir. Kızkardeşi Macrina'nın ise Basilioscu rahibeliğin kurucusu olduğu kabul edilir, Gündüz, s. 60.

529 yılında Nursialı Benedict (Benedict of Nursia³, ykş. 480-547), İtalya'nın Monte Cassino bölgesinde, aynı zamanda hayatlarını tanzim etmek üzere nizamnâme hazırladığı bir cemaat meydana getirmişti. Bu program, ibadet, eğitim, tefekkür (meditation) ve el işleri gibi aktivitelerden oluşmaktaydı ve bir rahibin yakın idaresini gerekli kılmaktaydı. Program, manastırın fiziksel niteliklerini tasvir etmemesine rağmen bütün faaliyetlerine temas etmekte buranın topluma hizmeti dahil, manastır hayatının her yönünü etkilemekteydi.

Benedicten Planı

Sekizinci yüzyılın sonlarına kadar, Benedict'in nizamnâmesi, Batı'da Avrupa manastırlarının kabul edilmiş esasıydı. İlk manastır planı, Sain Gall Planı olarak bilinmektedir ve bugün hala, İsviçre'de Saint Gall'de mevcuttur. Bu plan 816 ve 817 yıllarında Aachen'deki rûhânî meclis reformu boyunca hazırlanan ve sonraları kaybolan, ideal manastır kompleksi planından 820 yılı civarında kopya edilmiştir. Bu plan belli bir manastırı işaret etmemekte ve esasen böyle bir manastır da inşa edilmiş değildir. Daha ziyade, ne tür binaların ideal bir manastırı oluşturabileceğini ve binaların birbiriyle olan bağlantılarının nasıl olması gerektiğine işaret eden bir plandı. Bu Saint Gall Planı, Aziz Benedict nizamnâmesinin en makul biçimde yaşanabilmesine imkan tanıyan daha sonraki manastırlara bir örnek teşkil etmiştir.

110 keşiş ve 150 ile 170 arasındaki serf (tarım işçisi) ve diğer çalışanları barındıracak şekilde tasarlanan Saint Gall Planı açıkça, manastır toplumunun değişik faaliyetlerini farklı binalarda icra etmelerini belirtmektedir. Genel olarak tanımlamak gerekirse, bu yapılar, kiliseyi, manastırı ve rahipler için olan binaları, hasta, yaşlı ve çömezlerin barınaklarını, manastırın dünyevî işlerinden sorumlu olanların ikamet ettikleri yerleri ve cemaate hizmet eden dahilî binaları ihtiva etmekteydi. Bu plandaki her bir yapı tanımlanmış ve bu tanımlar bazen binanın manevî değeri dikkate alınarak tamamlanmıştır. Planın düzen ve mantığı, Benedict nizamnâmesinin tanımladığı üzere -mükemmel bir hayat mükemmel bir manastırı gerektirir- keşişlerin hayatının düzenini yansıtmakta ve aynı zamanda onlara hizmet etmektedir.

---

³ Benedict of Nursia (Saint Benedict): 480-547 yılları arasında yaşamıştır. Hıristiyanlık'ta Batı keşişliğinin babası sayılır. Monte Cassino'nun ilk keşişi ve Benedicten tarikatının kurucusudur. Benedict tarafından belirlenen manastır ve keşişlik kuralları sonraki dönemlerde birçok Hıristiyan tarikatında geçerli olarak kabul edilmiştir, Gündüz, s. 64. Ayrıntılı bilgi için bk. Seasoltz, R. Kevin, "Benedict of Nursia", *The Encyclopedia of Religion*, II, s. 98-100.

Umsurlar

İmparatorluk, krallık, ya da belli bir millet gibi daha büyük bir topluluk içerisinde, yer alıp, kendi içerisinde bütünlük arz eden ve kendi kendine yetebilen bir birim olarak manastır, yalnızca tek bir giriş yeri olan yüksek duvarlarla çevrilmiş bir yapılar topluluğudur. Buranın maddi ve manevi merkezi kilisedir. Doğu Akdeniz’de, merkezi veya “t” plan daha revaçta iken, Saint Gall planının gösterdiği üzere, Batı’da bazilikal plan daha ziyade tercih ediliyordu. Doğu’da ya da Batı’da olsun, kilise daima manastırdaki en görkemli yapıydı. Değişmez bir biçimde ya taş, ya da tuğladan inşa edilir ve şaşıklı bir şekilde süslenirdi. Kilise, manastır sakinlerinin yanında, yöre halkına, hacılara ve misafirlere de hizmet vermekteydi. Ruhban sınıfından olmayan halk ve ziyaretçiler, kilisede en arka kısmın batı yanında tutulur, başka bir yere gitmelerine müsaade edilmez, manastırın girişine en yakın yerde ağırlanırlardı.

Keşişler, kendilerine ait yapı kümelerine yerleşir; tarım işçileri, diğer çalışanlar ve manastırın seküler faaliyetlerinden tecrid edilirdi. Kilisenin doğu yarısı boyunca konuşlandırılmış olan keşişlere ait konutlar, üç sıra halinde, geniş, genellikle iki katlı ve avlu (cloister) diye ifade edilen kare ya da dikdörtgen biçimindeki bahçenin etrafında sıkıca birbirine kenetlenmiş yapılarıdır. Bu manastır kompleksi, soğuk kuzey iklim kuşağında kilisenin güney tarafına, güney iklim kuşağında ise kuzey yanına yerleştiriliyor, coğrafi konumun sınırlamaları yerleşimi etkiliyordu.

Açık bir bahçeyi sıralı revaklar çevrelemekte ve bunlar bütün binalara doğrudan ulaşma imkanı sağlamaktaydı. Kiliseye en yakın olan yol genellikle okuma veya ders çalışma amacıyla kullanılmaktaydı XV. yüzyıldan itibaren buralarda, keşişlerin çalışma masalarını yerleştirmek amacıyla bazı girinti ve nişler oluşturulmaya başlanmıştır. Mimari bir ünite olarak manastırın orijini hala belli değildir. Ancak keşişlerin hücreleriyle kuşatılan bir alan modeli Carolingian⁴ döneminin ürünüdür. Bunun gelişimi, Benedict tarafından tesbit edilen oldukça kontrollü ve düzenli bir hayatın benimsenmesine dayanmaktadır.

Manastırın doğu tarafındaki yatakhane, kilisenin sağ köşesine yerleştirilmişti. Burada çapraz sahnılikle (transept) bitişik durumdadır ve böylece keşişlerin gece âyinine doğrudan katılımlarına imkan sağlanmıştı. Erken dönem Benedicten manastırlarında keşişler toplu mekanlarda uyurlardı. Bununla birlikte yatakhane genellikle ahşaptan imal edilen bölmelere

---

⁴ 751-911 yılları arasında Batı Avrupa’da hüküm süren bir hanedana nispetle adlandırılan dönem, bk. *Encyclopedia Britannica*, VI, s. 944.

ayrılmıştı. 1419 yılında Papa V. Martin'in Benedicten'lere ayrı odalarda kalmak için izin vermesinden sonra toplu yatakhaneler ender görülmeye başlandı. Yatakhane yerine ayrı odaların mevcudiyeti büyük bir alan işgal edeceği için, muhtemelen, üst katın üç yanını sıra halinde odaların çevrelediği iki katlı manastır tipi buradan hareketle ortaya çıkmıştır. Saint Gall planında, yatakhane, keşişlerin oturma odalarının üst katında yer alıyordu. Yemekhanenin yanına inşa edilen helâ, keşişleri soğuk havalardan korumak maksadıyla üstü kapalı bir pasajla buraya bağlanıyordu.

Yemekhane kiliseye paralel olarak, giyinme odasıyla birlikte yatakhanelerin sağ köşesine oturtulmuştu. Yemekhanelerin çoğu yer seviyesinde iken, yiyecek deposu olarak da kullanılan bazıları da yerin altına inşa ediliyordu. Yatakhane gibi, yemekhane de aynı anda bütün keşişleri alacak şekilde genişti. Keşişler uzun masalarda yemeklerini yerken, bir taraftan da bir vaiz tarafından Kutsal Kitap'tan okunan bölümleri dinlerlerdi. Yemek öncesinde keşişlerin ellerini yıkamaları amacıyla yemekhanenin yanına, genellikle avlunun güney yürüyüş yolunun üzerine bir çeşme veya şadırvan inşa edilirdi. Yirminci yüzyıldan itibaren bu çeşme çoğunlukla yemekhanenin karşısına gelecek şekilde, manastır içinde bağımsız bir yapı olarak tasarlanmıştı. Mutfak yemekhanenin yanında, fakat genellikle avlunun dışına yerleştirilirdi.

Batı tarafında, dış dünyaya daha rahat ulaşım sağlama amacıyla, zemin kata mahzen yerleştirilmişti ve bunun üst tarafında da kiler bulunmaktaydı. Mahzenle kilise arasında, manastır alanının yegâne çıkış kapısının yanında keşişler, kendilerine müsaade edildiğinde, misafirlerini ağırlıyorlardı. Çalışmayla geçirdikleri zamanın dışında, keşişler hemen bütün vakitlerini manastır dahilinde değerlendiriyorlardı. Baştanbaşa mimârî bakış açısıyla tasarlanan bu yapılar bütünü, keşişlere, tecrid edilmiş bir dünyada, kendi kendilerine yetebilen bir alem sunmaktaydı.

XI. yüzyıldan itibaren, Saint Gall planında bulunmayan bir başka bina veya salon manastır sahasının standart unsurlarından biri haline gelmiştir: Genel toplantı binası. Manastırın ticârî meseleleri için ve ayrıca başrahiplerin gömülme alanı olarak kullanılan büyük toplantı yeri, ya kilisenin yanına, veya yatakhanelerin altına inşa edilmekteydi. İngiltere'de bu, daire şeklinde ya da çok köşeli ayrı bir yapı durumundaydı.

Saint Gall planında görüldüğü üzere, tipik bir ortaçağ manastırını meydana getiren yapılar, işlevlerine ve seküler dünya ile olan ilişkilerine göre konuşlandırılıp gruplandırılıyorlardı. Kapıcı ve ziyaretçi keşişler için kilisenin kuzey duvarına bitişik odalar bulunmaktaydı. Kilisenin doğu ucunda yazı/istinsah salonu (scriptorium) yer almaktaydı ve burada bu iş için seçilmiş keşişler el

yazmalarını kopyalayıp tezyin ediyorlardı. Bunun üst tarafında kütüphane yer almaktaydı. Yirminci yüzyıla gelinceye değin, kütüphane genellikle yatakhanein alt katında ve genel toplantı salonunun bitişiginde bulunmaktaydı. Yine kilisenin kuzey tarafında, ancak, müstakil olarak yer alan binalarda manastırın eğitim ve gelen misafirleri ağırlama amacına hizmet eden yapılar mevcuttu. Bunlar muhtelif düzeydeki misafirlere yönelik ev ve mutfak, yerli aristokratların çocukları için okul, misafirleri ağırlamak gibi seküler faaliyetlerin de araların da yer aldığı bazı sosyal mesuliyetleri bulunan başrahip için bir mesken ve mutfak gibi yapılarıdır. Saint Gall planının ithaf bölümünde, ideal başrahip evinin taştan olması gerektiği belirtilmiştir. Birçok manastırda, kilise dışında en görkemli bina başrahip eviydi.

Kilisenin kuzeydoğusunda tek bir yapı şeklinde hastane (revir) vardı. Aynı zamanda yaşlı keşişlerin bakıldığı bir mekan olan bu hastane, genellikle kendine has yemekhanesi olan minyatür bir manastır şeklinde inşa edilmekteydi. Bu yapıları, doktor evi, kan alma yeri ve şifalı bitkilerin ekildiği bir bahçe tamamlamaktaydı. Bunun yanıbaşında, Saint Gall planında bir meyve bahçesi olarak iki kat büyük gösterilen kabristan yer almaktaydı. Yine minyatür bir manastır biçiminde planlanan çömezhaneye (müridler evi) hastanenin güneyinde bulunmaktaydı.

Güney ve batı tarafında, alanın “L” şeklinde olan bölümlerini hizmet binaları işgal etmekteydi. Bunlar: Tavuk ve kaz kümesleri, bir tahıl anbarı, bir değirmen ve dibek, atölyeler, çiftlik hayvanları ve bunların bakıcıları için barınaklar; ziyaretçi hacılar, düşkünler ve asil misafirlerin hizmetçilerinin kalabilecekleri yerlerdi.

Hıfzıssıhaya özel bir önem verilmekteydi. Saint Gall planında helaların çoğu binaların uzağına yerleştirilmişti. Mümkün olduğu takdirde, manastırlar akarsuların yakınına inşa edilmekteydi. Bu sayede hem temiz su ihtiyacı karşılanmakta ve hem de atık su uzaklaştırılmış olmaktadır. Ortaçağ manastırlarında su tedariki ve kanalizasyonun önemi, Canterbury manastırına yeni bir su sistemi tesis etmek maksadıyla 1160 yılı civarında hazırlanan bir planda açıkça görülmektedir.

Saint Gall planının hazırlanmasında makul ve tutarlı bir ilke vardır. Plana uygun olan yapıların fonksiyonlarına göre hiyerarşik olarak ayrılmaları ve bölünmeleri daha sonraki manastırlar tarafından uygulanmaya devam etmiştir. Bu plan oldukça teferruatlı olan sitenin ihtiyaçlarına ve hacmine cevap verebilecek şekilde hayli genel bir yapıya sahiptir. Planın bu nitelik ve bütünlüğü, manastıra pratik seviyede olduğu kadar sembolik düzeyde de Benedicten tarikatının usulünü, daha geniş anlamda ilâhî düzen ve sistemi yansıtmak suretiyle hizmet etmiştir. Yüzyıllar boyunca, Saint Gall

Planı, bir manastırın yerleşim düzenini gösteren esas rehber durumundaydı ve diğer tarikatlardan ziyade Benedicten tarikatının gereksinimlerine cevap verebilecek şekilde kolayca benimsenebilmekteydi.

Diğer Gelişmeler

Carthusian tarikatının⁵ manastırları, dikkatlice tasarlanmış olan Saint Gall planı üzerinde yapılan değişikliklerden hareketle ortaya çıkmıştır. 1084 yılında Cologneli Bruno (yık. 1030-1101), nihayetinde, Fransa'da La Grande Chartreuse (Büyük Chartreuse) olarak anılmaya başlanan Chartreuse komplekslerinden birinde münzevî (halvetî / eremitic) hayatla, toplumla birlikteliği öngören (celvetî / cenobitic)⁶ anlayışı kaynaştırmıştı. Burası, on iki keşiş ve bir başrahibi barındıracak ve bunların her birine kalacakları bir oda ve buraya bitişik, içinde çalışabilecekleri özel bir bahçe ihtiva edecek şekilde tasarlanmıştı. Bu Carthusian manastırlarında yalnızca Mass⁷, Matins⁸, Vespers⁹, ve bazen de toplu yemekler cemaat halinde gerçekleştirilen faaliyetlerdi. Keşişlerin inzivalarını sağlama almak amacıyla, hücreler ve bahçeler geniş bir revaklı yolun etrafına yerleştirilmişti ve daha küçük ikinci bir revaklı yolun civarına konuşlandırılmış olan kilise, yemekhane, genel toplantı binası, kütüphane ve başrahip hücresi gibi manastırın destekleyici aktivitelerinin icra edildiği mekanlardan ayrı tutulmuştu. Keşişlerin ihtiyaçlarıyla ilgilenen ve ruhban sınıfından olamayan biraderler (conversi) ve misafirlerin ikameti için tahsis edilen yerler yine ayrı bir avlunun etrafına yerleştirilmişlerdi. İşleri gereği dış dünya ile çok sık temas halinde bulunan keşiş olmayan biraderler ya avlunun batı tarafındaki odalarda, ya da yine manastırın batısında ayrı bir mekanda ikamet etmekteydiler. İtalya'da Pavia'da 1396 yılında kurulan Charter House Certosa di Pavia, bu planın tipik bir örneğidir ve birçok Carthusian manastırında olduğu gibi ideal rakam olan 12

---

⁵ Carthusian tarikatı (Chartreux tarikatı): Könlü Aziz Bruno'nun 1084'te Fransa'da Grenoble bölgesindeki Grand Chartreux'da kurduğu tarikat. Bu tarikat manastır içind toplu hayatla münzeviliği birleştirir. Keşişler dua okuma, yeme ve uyuma sürelerini bireysel hücrelerinde geçirirler. Ancak, sabah, akşam ve gece ayinlerini birlikte yaparlar, Gündüz, s. 82; ayrıca bk. *Encyclopedia Britannica*, V, s. 1-2.

⁶ Eremitic anlayış ve bunun tasavvuftaki izdüşümü olan halveti karşılaştırması için bk. Lozana, Juan Manuel, "Eremitism", *The Encyclopedia of Religion*, V, s. 144.

⁷ Mass ya da Eucharist, ekmeğe- şarap âyini. Hıristiyan kiliselerinde icra edilen başlıca âyinlerden biri.

⁸ Hıristiyanlık'ta gün boyu gerçekleştirilmesi gereken yedi âyinden olan gündüz âyini.

⁹ Yedi temel âyinden altıncısı. İkinci ya da akşam vakti icra edilir.

keşişin iki katı insan barındırıyordu. Ayrı hücreleri ve özel bahçeleri benimsemesine rağmen, ideal manastır planında müstakil bir değişiklik söz konusu değildir. Zira keşişlerin, ibadet, eğitim ve çalışma dünyalarında köklü bir değişiklik olmamıştır.

1098 yılında tarafından kurulan Cistercian tarikatının¹⁰ mensupları, ağır çalışma şartları ve ibadet anlayışına dayanan bir hayatı esas alan, kendi kendine yeten bir toplum oluşturmaya yönelik orijinal Benedicten programının idealini yeniden hayata geçirmeye kendilerini adanmışlardı. Bunlar ilk manastırlarını Fransa'da Citeaux'da inşa etmişlerdi. Daha sonraları Clairvaux'lu Bernard'ın önderliğinde (1090-1153) bu tarikat hızla büyüdü. Tarikat içerisinde faaliyet ve ibadetlerin benzerliği plan ve projede de benzerliğin doğmasına sebep oldu. Örneğin, Bernardine planını takip eden bütün erken dönem kiliselerinde Clairvaux kilisesi taklid edilerek uzun bir sahnin ve dikdörtgen biçiminde bir çıkıntı yer almaktadır. 1139'da Almanya'da kurulan Maulbronn manastırı, ilk dönem kiliselerinin projesini olduğu kadar Cistercian planını da örnek almıştır. Issız vadilere inşa edilen, küçük misafir odalarına sahip Cistercian manastırlarının dışarıda ayrıca okulları yoktur. Ruhban sınıfından olmayan biraderler, patika (lane) adı verilen bir yolla fiziksel olarak, batı yanındaki avludan ayrılmaktaydılar. Keşişlerin yemekhanesi, genellikle kiliseye paralel olmaktan ziyade, sağ köşesinde bulunmaktaydı. Muhtemelen, yemekhane ile bu keşiş olmayan biraderlerin odaları arasına mutfak için bir alan sağlamak amacıyla böyle konuşlandırılmıştı. Geniş ve uzak manastır arazisinin işlenmesi zarureti, barınaklar ile birlikte küçük bir kilise ve anbarlardan oluşan yapıların mevcudiyetini gerekli kılmaktaydı.

Asırlar boyunca Benedictine manastırları, inananlarına Hıristiyan inancını öğretmek maksadıyla gittikçe artan bir şekilde resim ve heykellerle tezyin edilmişti. Bernard'da bu mimâri tezyinâtın eriştiği estetik ve duygusal güç, keşişlere hiç de uygun değildir. Cistercian mimârîsi heykel içermemesine ve en alt düzeyde tezyinâta yer vermesine karşın, sıvasız taş yapılar Cistercian ideallerini yansıtan yalın bir mükemmeliyete ulaşmışlardır. Cistercian manastırları yapısal olarak yenilikçiydiler ve sivri kemer ile tonozun bütün Avrupa'da yayılmasında etken olmuşlardı.

---

¹⁰ Cistercian tarikatı: 1098 yılında Molesmalı Robert tarafından kurulan bir Hıristiyan tarikatı. Robert, Benedicten kurallarına aslına uygun bir şekil vermek amacıyla bu hareketi kurdu. XII. yüzyılda tarikat hızla taraftar toplamıştır, Gündüz, s. 83, ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Pennington, M. Basil, "Cistercians", *The Encyclopedia of Religion*, III, s. 514-515.

Fransiskanerler¹¹ (Francis Assisi, ykş. 1181-1226, tarafından kurulmuştur), Dominikenler¹² (Osmalı Dominic ykş. 1170-1221 tarafından kurulmuştur) ve Augustinianlar¹³ (XI. yüzyıl sonları) tefekkürle aktif papazlıktan müteşekkil sentezlerine uygun oluşu nedeniyle bu Benedicten programını benimsemişlerdi. Şehir ve kasabalarda kurulu olan bu grubun kiliseleri vaaza vurgu yapan yeni anlayışlarına daha iyi hizmet etmesi amacıyla büyük ve geniş tutulmuştu. 1520'lerden itibaren bu üç tarikat yerli Amerikalılar'ın sömürülme ve (dini anlamda) dönüştürülmelerinde çok mühim görevler üstlenmişti. Yalnızca Meksika'da, XVI. yüzyılda yaklaşık 60 manastır inşa edilmişti. İlk dönem manastırları bir avlunun etrafına yerleştirilen bir kilise, bir sahnin (nave) ve keşişlerin yatakhanelerinden müteşekkildi. Büyük sayıdaki mühtediler için keşişler, duvarla çevrili geniş bir avlu inşa etmişlerdi ki bu, kilisenin bir tarafına ya da köşesine bitişik durumdaydı. Burası kalabalık toplantılar için bir dış sahninlik görevi görmekteydi. Girişin karşı yanında âyinlere ev sahipliği yapmak üzere, üç katlı cephesi olan kemerli bir yapıdan müteşekkil tipik bir iç avlu ve köşede de *Posa* diye ifade edilen küçük kare yapılar bulunmaktaydı. Avlunun etrafında yapılan âyinler esnasında verilen molalar *Posa*'da geçirilir

---

¹¹ Fransiskaner tarikatı (Friars Minor): 1209'da Assisili Aziz Francis tarafından kuruldu. 1221'de tekrar gözden geçirildi ve 1223'de son şeklini aldı. Sonraki dönemde ruhsallar ve daha ılımlı olanlar şeklinde iki gruba ayrıldı. Ruhsallar, kurallar konusunda kutsak metin yorumunda ısrar edenlerdi, bk. Bucher, J. Ramond, "Francis of Assisi", *The Encyclopedia of Religion*, V, s. 408-410.

¹² Dominiken tarikatı: Anı zamanda "Kardeş Vâizler" ya da İngiltere'de olduğu gibi "Siyah Kardeşler" olarak da bilinen bir Hıristiyan tarikatı. 1216'da Aziz Dominik (1170-1221) tarafından kurulmuştur. Vâizler tarikatı olarak da adlandırılır. Dilencililiği, yoksulluğu yalnızca bireysel bir uygulama olarak değil, bir cemaat yaşantısı halinde yaşamayı temel prensip olarak kabul eden bu tarikat Avrupa'da hızla yayılmıştır. Dominiken tarikatı mensupları kendilerini vaaza ve dinsel çalışmaya adanmışlardı. Ortaçağ'da papalar bunları Haçlı ordularına vaaz etme işinde ve Engizisyon mahkemelerinde çalıştırdı. İspanya ve Portekizli sömürgecilerle misyoner olarak Avrupa dışına doğua ve batıya gittiler. Karşı reform hareketinde yeni bazı ekollerin ortaya çıkmasıyla Dominikenler'in etkisi azaldı, Gündüz, s. 100. Daha fazla bilgi için bk. Mc Gonigle, Thomas, "Dominicans", *The Encyclopedia of Religion*, IV, s. 418-420.

¹³ Augustin (Aurelius Augustinus, 354-430): "Kilise doktoru" olarak da anılan ünlü Hıristiyan yazar ve piskoposu. En önemli kilise babalarında biri. Kuzey Afrika doğumlu olan Augustin, bir müddet Maniheizm'e tabi olduktan sonra Roma'ya göç etti ve Aziz Ambrose'nin etkisi altına girdi. Önce Neoplatonist doktrinlere yakınlık duydu, ancak yavaş yavaş Hıristiyanlığa yaklaştı. 387'de Hıristiyan olarak vaftiz edildikten sonra tekrar Kuzey Afrika'ya döndü. Çalışmalarının büyük bölümü Hıristian inancını savunmaya yöneliktir. Bazı felsefi eserleri de mevcuttur. Augustin bir yandan Ortaçağ skolastiğinin atası sayılırken, öte yandan Luther ve bazı reformistlerin de ilham kaynağı oldu, Gündüz, s. 49. Ayrıntılı bilgi için bk. Smith, Warren Thomas, "Augustin", *The Encyclopedia of Religion*, I, s. 520-527.

ve ayrıca buraları, ayrı gruplar halinde köşelerde keşişler tarafından yapılan dersler için kullanılırdı. Mexico'da XV. yüzyılda inşa edilmiş olan Dominiken Tepotzlan manastırı bu uyumlu yapılar topluluğunun güzel bir örneğidir. Bu açık avlu ve *Posa*'nın her ikisi birden, öyle görünüyor ki, muhtemelen erken dönem Meksika manastırlarındaki özel mekan ihtiyacından dolayı, Fransiskenler tarafından icad edilmiştir. XVI. yüzyılın ortalarına gelinceye değin, geleneksel Avrupa tekniklerini kullanarak, alışık olunmayan bu açık avluyu çatıyla örtmek normal kabul edilmekteydi.

VII. yüzyıla kadar Saint Gall planında somutlaştığı kadarıyla bir çok manastır, hem keşişlere ve hem de geniş halk kitlelerine olmak üzere çifte ihtiyacı karşılamaktaydı. Örneğin İngiltere'nin on yedi piskoposluk bölgesinde başrahibin meskeni manastır içinde bulunmakta ve manastır kilisesi aynı zamanda katedral kilisesi olarak da hizmet vermekteydi. Topluluk içindeki yapılardan keşişlere ait olanlar yüksek bir duvarla diğerlerinden ayrı tutulmuşlardı. Kilise, rahibe manastırına ait yapılar ile, başrahip evi, avlu ve dışarıdaki yönetim binaları arasında fizikî ve manevî bir bağ görevi görmekteydi.

Seküler iktidar, manastırla olan ittifakını en etkili biçimde, 1563-1584 yılları arasında Madrid'de inşa edilen Escorial Manastırı'nda göstermiştir. Burası II. Philip tarafından, kendisi için inziva köşesi ve babası için de bir anıt mezar olarak tasarlanmış ve vakfedilmiştir. Bu Hieronymite tarikatında bulunan keşişler, kraliyet ailesinin hayatta bulunanları ve ölüleri için günlük anma âyinleri icra ederlerdi. Escorial, dairesel (axial) simetri planına uygun olarak inşa edilmişti. Buna göre, Kilise mahzeni merkezde yer almaktaydı ve manastır halkı kilisenin güneyindeki beş avlunun ve kilisenin ön avlusunun etrafına yerleştirilmişlerdi. Kuzey tarafta, bir yüksek okul ve İlahiyat Okulu (Papaz okulu/seminary) ve misafirlerin kalmaları için bir pansiyon bulunmaktaydı. Esaslı bir yenilik, kralın mahfelinin (salonunun) kilisenin ibadet odasını (sanctuary of the church) çevrelemesiydi. Onun bu konumu, eş zamanlı olarak kralın gücünü ifade ederken, kralın dindarlığını da tasdik ediyordu. Escorial'ın bu tasarımının bütün düzeni, hatta haç biçimindeki kilisenin bütünüyle yansıttığı bu uyum, kilise ve krallığın birliğini ifade etmektedir.

Din ve devletin birlikteliği en üst düzeydeki mimârî ihtişamına, özellikle XVIII. yüzyılda Orta Avrupa'daki Barok manastırlarında ulaşmıştır. Escorial'e öykünerek, simetrik ve dairevi (axial) bir planı benimsemek suretiyle dîni ve dünyevî yapıların her ikisi de kendi avlularının etrafında inşa edilmekteydi. Hükümdara ait bölümlerde genellikle kraliyet salonuna, bir eğitim merkezi olarak manastırın rolünü ifade eden büyük bir kütüphaneye ve çoğu zaman bir tiyatro salonuna uzanan muhteşem bir tören merdiveni bulunurdu. Bu

muhteşem ve gösterişli manastır binalarının debdebeli cepheleri, bazen da geniş ön avluları olurdu.

Başlangıcında beri, Bizans ve Rus manastırları, batıdakilere nazaran plan açısından, kendi aralarında çok az benzerlik göstermişlerdir. Her ne kadar kilise normal olarak yapıların merkezinde yer alıyorsa da destekleyici binalar değişik şekillerde düzenlenmişlerdi. Fakat Barok döneminde, yeni kurulan birçok manastır, simetrik planlı ve şaşaalı tezyinâtlı Orta Avrupa modellerini takip etmişlerdir.

Modern Zamanlar

XVI. yüzyıldaki Protestan reformunu ve 1789'daki Fransız Devrimi'ni müteakiben birçok manastır dağılmış, ya da zapt edilmiş ve binaları tahrip edilmişti. XIX. yüzyılın ortalarında Avrupa'daki manastır hayatının yeniden canlanmasına sömürgecilik ve artan misyonerlik faaliyetleri eşlik edince, Afrika, Amerika ve yüzyılın sonuna değin Japonya'da manastırlar kurulmaya başlanmıştı. XX. yüzyılda, özellikle de II. dünya savaşından sonra çok sayıda manastır cemaatleri, bilhassa meşhur mimarları da tercih ederek, yoğun bir inşa faaliyetini başlattılar. Ağırlık daha ziyade hizmet, hastane ve yüksek öğretimi de kapsayan eğitimle ilgiliydi. Bazı manastırlar misafirperverlik anlayışlarını, ruhban sınıfından olmayan insanlara geçici inziva mekanları olacak şekilde genişletmişlerdi. Daha önce olduğu gibi, kilise manevi açıdan birleştirici görevi görürken, maddi yönden ayırıcı durumundaydı. Bu (cloistral) alanı, ziyaretçilerin sahasından oldukça uzağa konuşlandırılmışken, okul ve diğer yapılar diğer tarafa yerleştirilmişlerdi.

1965 yılındaki II. Vatikan Konsülü'nden önce bile manastır kiliseleri, keşişlerin ve ruhban olmayanların birliğini vurgulayacak şekilde tasarlanıyordu. Minessota Collegeville'deki Saint John adındaki Benedicten manastırı, 1856'da kurulmuş olup Marcel Breuer tarafından 1953'te yeniden tasarlanmıştır. Burası, yeni eğilimlere örneklik yaparken, diğer taraftan da geleneksel plan anlayışını da korumaktadır. Geleneksel yapılarda oluşan bu kompleksin tamamı, bir İlahiyat (seminary) fakültesi, üniversite ve bir lise merkezde ve kilisenin etrafını kuşatacak şekilde bulunuyorlardı. Eğitimle ilgili kurumlar kuzey ve batıda, geleneksel yapılar ise güneyde yer alıyorlardı. Fakat, çan şeklindeki kilisenin merkezine, keşiş korosunu ruhban olmayanların görebilmesini sağlayan sunak yerleştirilmişti. Ayrıca yeni materyaller ve yapısal biçimler çağdaş teknoloji ve fikirleri doğrudan yansıtmaktadırlar.

Manastır, keşişlerin hayatlarının tefekkür ve amel boyutlarına hizmet eden fiziksel bir ortam sağlamaktadır. Bu yüzden o, dönem ve coğrafi konumunun şartlarını dikkate almadan tasarımından

inşasına bir sürekliliğe sahiptir. Aynı zamanda, bu tür içerisinde manastır mimârisi farklı tarikatların özel ihtiyaçlarına göre değişiklik ve daimî bir tecrübeyi de ortaya koymaktadır.

Bibliyografya

- Bazin, Germain, *Les palais de la foi*, I-II, Fribourg 1980-1981.
Braunfels, Wolfgang, *Monasteries of Western Europe: The Architecture of the Orders*, London 1972.
Horn, Walter- Born, Ernest, *The Plan of Saint Gall: A Study of the Architecture and Economy of, and Life in a Paradigmatic Carolingian Monastery*, I-III Berkeley-London 1979.
Le Bras, Gabriel, *Les Orders Religieux: La vie et l'art*, I-II, Paris 1979-1980.

Encyclopedia Britannica I-XXIV, Chicago 1970.

- The Encyclopedia of Religion*, (ed. Mircea Eliade), I-XVI, New York 1987.
Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998.